

Цивільний і господарський процеси

Олександр Свірін

головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності поза сферою кримінальної юстиції
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
заслужений юрист України,
м. Київ, Україна
alexsvirin55@gmail.com

УДК 347.963

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НЕПРИПУСТИМОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Зловживання суб'єктивними процесуальними, як і суб'єктивними матеріальними правами загалом, у будь-якому випадку є проявом порушення принципу добросовісності користування цими правовими можливостями. Науковці наголошують на тому, що визначення та встановлення внутрішніх меж здійснення суб'єктивного права – одна з найбільш заплутаних, складних для розуміння і вирішення правових проблем.

Мета статті полягає у висвітленні наукових підходів, дослідженні теоретичних аспектів і практики реалізації цього принципу та розгляді позицій учених-правників і практиків, намаганні виявити проблеми та дискусійні питання і надати пропозиції щодо їх вирішення.

Зазначено, що, незважаючи на визнання на законодавчому рівні принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами та часткову регламентацію заходів відповідальності, законодавче визначення поняття “зловживання процесуальними правами” до сьогодні не надано, що дає змогу суду на суб'єктивному рівні надавати на власний розсуд оцінку поведінки кожного з учасників судового процесу. Зауважено, що при цьому суд повинен: у кожному конкретному випадку визначити межу між добросовісним використанням своїх процесуальних прав і зловживанням ними, враховуючи, що недобросовісність при реалізації свого права – оціночна категорія; оцінювати правову ситуацію у справі, а не ставлення сторін до спору і процедури судочинства.

Також автор вказує на таке: для належного здійснення прав у процесуальному законі встановлено порядок, способи та межі їхньої реалізації й таким чином

їх зведено до рангу процесуальних обов'язків; кожному процесуальному праву кореспондує обов'язок із дотримання порядку і меж його реалізації; вирішальним при оцінці дій особи є не те, яке право вона реалізує, а те, як ця особа його реалізує.

У результаті здійсненого дослідження запропоновано вжити заходів щодо введення до Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України) та Господарського процесуального кодексу України (ГПК України) поняття “зловживання правом”. Багато питань, насамперед стосовно ситуацій, які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами як діями, що суперечать завданню відповідного судочинства, потребують невідкладного удосконалення, роз'яснення та уточнення.

Ключові слова: добросовісність; суб'єктивне право; зловживання процесуальними правами; сторони процесу; судочинство поза межами кримінальної юстиції; межі відповідальності за зловживання правами.

Право на захист, закріплене у ст. 55 Конституції України, є невід'ємним конституційним правом людини і громадянина¹, а судовий захист цих порушених прав і законних інтересів є функцією держави, реалізація якої здійснюється, в тому числі, і за допомогою цивільного та господарського процесу.

Суддя-практик В. Петренко звертає увагу, зокрема, на таке:

На початковому етапі звернення заінтересованої особи до суду їй не може бути відмовлено в захисті за умови дотримання формальних процесуальних вимог, оскільки в більшості випадків наявність чи відсутність матеріального права на позов, на відміну від процесуального, може бути з'ясована судом лише після розгляду справи по суті².

У результаті дискусії науковців сформульовано положення:

<...> добросовісна поведінка кожної сторони у процесі забезпечує нормальну діяльність суду та всіх осіб, які беруть участь у процесі, з'ясування матеріальної (об'єктивної) істини у кожній справі та одночасно з цим гарантує можливість здійснення процесуальних прав іншою стороною, забезпечує її інтерес щодо швидкого та правильного розгляду справи³.

Загалом ‘добросовісність – це властивість, що передбачає чесне, старанне і сумлінне виконання своїх обов'язків’⁴ за належного і сумлінного

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.08.2018).

² В Петренко, ‘Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві’ *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: круглий стіл* (Фенікс 2015) 15–20.

³ С Бичкова та Г Чурпіта, ‘Зловживання цивільними процесуальними правами’ (2015) 2(24) *Криміналістичний вісник* 12–18.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (Перун 2004) 308.

здійснення наданих прав. У контексті характеристики зазначеного вище процесуального обов'язку таку властивість належить розуміти як використання наданих особі прав виключно для досягнення встановленої законом процесуальної мети. Тому невиконання особою, яка бере участь у справі, обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права має кваліфікуватися як зловживання ними.

Зловживання суб'єктивними процесуальними, як і суб'єктивними матеріальними правами в цілому, в будь-якому випадку є проявом порушення принципу добросовісності користування цими правовими можливостями.

Під концепцією добросовісності користування суб'єктивними правовими можливостями, правами у тому числі, у сфері судочинства розумілася власна чесність і довіра до чужої чесності, вірність даному слову, моральний обов'язок всіх людей виконувати свої зобов'язання, у чому б вони не полягали.

Проте, на думку В. Резнікової:

<...> на жаль, подібного роду загального застереження в процесуальному законодавстві виявилось недостатньо, аби принцип добросовісності користування процесуальними правами всіма учасниками процесу дістав своє реальне втілення та практичне застосування, зокрема в господарському судочинстві⁵.

Науковці наголошують на тому, що:

<...> визначення та встановлення внутрішніх меж здійснення суб'єктивного права – одна з найбільш заплутаних, складних для розуміння і вирішення правових проблем. У цьому механізмі встановлення юридичних кордонів яскраво виражена мета – надати суспільству засіб для цивілізованого вирішення протиріч і конфліктів. Визнаючи за допомогою комплексу юридичних засобів для суб'єктів права “стандартні” зовнішні кордони, перехід за які починає зачіпати конкретні суб'єктивні права інших учасників правовідносин, законодавці завжди намагалися втілити одну з яскравих правових ідей, що лежать біля витоків законотворчості: право само не повинно бути зняряддям для безправ'я⁶.

Проблеми зловживання процесуальними правами перебувають у безпосередньому зв'язку із питаннями про поняття та ознаки процесуальних правопорушень та процесуальної відповідальності. Розробка цієї проблематики має місце, зокрема, у працях Я. Греля, Н. Чечиної, А. Юдіна та інших. Дослідження з питань зловживання процесуальними правами в

⁵ В Резнікова, 'Зловживання процесуальними правами: господарсько-процесуальний аспект проблеми (початок)' (2013) 3(4) Слово Національної школи суддів України 124–137.

⁶ О Музыка-Стефанчук, Н Губерньська та Т Ямненко, 'Розуміння прав, правомірної та неправомірної поведінки суб'єктів фінансових правовідносин' (2017) 9 Право України 184–191.

господарському процесі проведені в роботах А. Забродського, А. Смітюха, О. Фонової, О. Перекрестної та інших учених.

Мета статті полягає у висвітленні наукових підходів, дослідженні теоретичних аспектів і практики реалізації цього принципу та розгляді позицій учених-правників і практиків, намаганні виявити проблеми та дискусійні питання і надати пропозиції щодо їх вирішення.

Саме поняття “суб’єктивне право” стало предметом розгляду у низці наукових праць⁷. На думку вчених, є різні теорії щодо визначення вказаного поняття, в основу якого покладаються, наприклад, такі категорії, як можливість, правомочність (тобто захищена законом можливість громадян чи юридичних осіб діяти певним чином при здійсненні належних їм прав), інтерес, воля, свобода, примус, обов’язок. Вважається, що зміст суб’єктивного права охоплює належна та дозволена поведінка. Так, належна поведінка становить не лише зміст суб’єктивного права, а й межі правового регулювання як такого. Коли говоримо про норму поведінки, то маємо на увазі якийсь еталон поведінки, ідеальну модель, з якою фактична поведінка порівнюється з метою з’ясування її відповідності еталону. Також науковці у зміст суб’єктивного права включають права (можливості), обов’язки (діяти розумно та добросовісно, не порушувати права інших осіб), мету (свідчить про ціннісне ставлення суб’єкта до свого права).

Як стверджують О. Музика-Стефанчук, Н. Губерська та Т. Ямненко, ‘слід відмежовувати суб’єктивні права у матеріальному аспекті від суб’єктивних процесуальних прав’⁸. За висловом В. Резнікової:

<...> особливість суб’єктивних процесуальних прав, на відміну від суб’єктивних прав у матеріальному аспекті, вбачається у тому, що значна їх частина має характер правомочностей на одностороннє волевиявлення – забезпечені законом можливості вчиняти процесуальні дії. У процесуальному розумінні суб’єктивному праву позивача, відповідача чи іншої особи, яка бере участь у процесі, відповідає обов’язок суду, і навпаки. Односторонні правомочності реалізуються через власну поведінку суб’єктів, визначаються законом та є для кожного учасника процесу засобом здійснення його суб’єктивних прав⁹.

З моменту виникнення процесу вирішення спорів, який регулюється державою, надання певних прав, якими користувалися у цей час, у особи виникає бажання використати ці права не за призначенням, щоб спричинити для іншої сторони спору негативні наслідки. У багатьох країнах як

⁷ О Музика-Стефанчук, Н Губерська та Т Ямненко, ‘Розуміння прав, правомірної та неправомірної поведінки суб’єктів фінансових правовідносин’ (н 6).

⁸ Там само.

⁹ В Резнікова, ‘Зловживання процесуальними правами: господарсько-процесуальний аспект проблеми (початок)’ (н 5).

континентального, так і англо-американського права існує таке правове явище, як зловживання процесуальними правами.

Законодавці деяких європейських країн усвідомили всю серйозність цієї проблеми, про що свідчать норми, що стосуються зловживання процесуальними правами, і надані судам повноваження по боротьбі з ними. Однак у процесуальному законодавстві жодної з країн не вироблено чіткого визначення поняття зловживання процесуальними правами. Проте у ньому є норми, що містять загальні положення про “лояльність і чесність” учасників процесу як невід’ємні елементи процесуальної поведінки сторін (відповідні норми є в італійському процесуальному кодексі, процесуальних законах ряду латиноамериканських країн, Модельному кодексі для країн Латинської Америки). У деяких країнах законодавець розробив спеціальні процесуальні правила, в яких прямо не згадується термін “зловживання”, однак суд може звернутися до них за необхідності заповнення прогалини у законодавстві, зіткнувшись у процесі розгляду із проблемою. У такий спосіб вирішено питання у праві Австрії та Німеччини¹⁰.

Ця проблема характерна для будь-якого виду юридичного процесу і в Україні (цивільного, господарського, адміністративного та кримінального).

Майже всі особи, які беруть участь у справі, на думку О. Бобровник, можуть зловживати наданими їм процесуальними правами в цивільному судочинстві. Це негативно позначається на діяльності судів різних інстанцій, які змушені неодноразово переглядати одну і ту саму справу. Тому, на її думку:

<...> суду необхідно надавати повноваження за ініціативою сторони, права якої порушуються, визначати ті вимоги іншого учасника процесу, які слід розцінювати як зловживання процесуальними правами, і адекватно на них реагувати¹¹.

Поширеними є випадки зловживання процесуальними правами і учасниками процесу господарського судочинства. Соціальна їх небезпека полягає в тому, що ззовні дії осіб протікають в межах правового поля, а насправді ними заподіюється шкода інтересам правосуддя та інтересам інших учасників процесу.

А. Забродський стверджує, що ‘проблема зловживання процесуальними правами стала стійкою негативною тенденцією вітчизняного судочинства, поширеним способом досягнення успіху в будь-якій суперечці’¹².

¹⁰ Див.: О Фонова, ‘Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу’ (2008) 6(74) Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України 187–199; О Перекрестная, ‘Заходи запобігання зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві’ (дис. канд. юрид. наук, Інститут економіко-правових досліджень 2014).

¹¹ О Бобровник, ‘Зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві’ (2008) 7 Право України 27–9.

¹² А Забродський, ‘Зловживання правом як загальна тенденція процесу’ (2006) 5(13) Юридичний радник 26–27.

За висловом А. Смітюха, ‘кожний досвідчений юрист намагався хоча б раз у своїй практиці запобігти програшу в справі, використовуючи процесуальні інститути не за призначенням’¹³.

З іншого боку, зловживання правом завжди було і дотепер залишається невід’ємним атрибутом функціонування права. Однак, як наголошує В. Резнікова:

<...> інститут зловживання правом є відносно новим для законодавства України та недостатньо розробленим у сучасній вітчизняній юридичній науці, наслідком чого стають численні розбіжності у поглядах учених щодо правової природи, сутності поняття “зловживання правом”. Між тим вже нагальною стала потреба у нормативному визначенні терміна “зловживання правом”, що зумовлюється передусім потребами практики правозастосування. Адже необхідною передумовою ефективної боротьби зі зловживанням правом є його наукові дослідження з подальшим впровадженням їх результатів у правотворчу, правореалізаційну та правозастосовчу практику¹⁴.

Нерідко зловживання процесуальними правами впливає з неправильного розуміння принципів судочинства, таких як принцип змагальності й диспозитивності. Найчастіше принцип змагальності розкривається через допустимість будь-яких процесуальних прийомів, що приводять до необхідного результату, або будь-якої процесуальної поведінки, однак даний принцип має насамперед забезпечувати реалізацію законних і обґрунтованих інтересів усіх осіб, які беруть участь у справі. За своїм значенням принцип диспозитивності не є абсолютним, тому він не може служити виправданням безпідставного здійснення процесуальних прав, не пов’язаних із метою реального захисту прав суб’єкта. Свобода розпорядження процесуальними засобами захисту обмежена передусім вимогами закону та інтересами інших осіб, які можуть постраждати у разі неналежної реалізації процесуальних прав. Зловживання процесуальним правом у судовому процесі також може виникнути у зв’язку з недобросовісними діями осіб, які беруть участь у справі, в суді першої інстанції, починаючи з моменту звернення позивача до суду за захистом потенційно “порушеного” права, а також у зв’язку із безпідставним порушенням проваджень по перевірці судових актів, у тому числі тих, що вже вступили в законну силу, що, у свою чергу, суперечить принципу правової визначеності і тягне за собою більш тяжкі наслідки для добросовісної сторони. Наділяючи учасників процесу різними правами, закріплюючи принципи диспозитивності, змагальності, рівноправності в цивільному процесі, законодавець

¹³ А Смітюх, ‘Что такое процессуальные диверсии’ *Юридическая практика* (Київ, 2005).

¹⁴ В Резнікова, ‘Відповідальність у господарському процесі за зловживання процесуальними правами та захо-ди процесуального примусу’ (2017) 9 *Право України* 101–121.

виходить з імперативного правила недопущення обмеження прав інших осіб¹⁵.

Проблемі зловживання процесуальними правами у цивільному та арбітражному процесах присвячували свої дослідження як російські вчені, так і вітчизняні, хоча однозначного поняття зловживання процесуальними правами розроблено не було.

Так, ще на початку минулого століття Є. Васьковський визначав, що 'під зловживанням процесуальними правами слід розуміти їх здійснення сторонами в судовому процесі для досягнення цілей, які суперечать меті процесу – правильному та швидкому вирішенню справ'¹⁶.

Розглядаючи зловживання правом як правопорушення, В. Грибанов стверджував, що:

<...> зловживання правом є особливий тип цивільного правопорушення, вчиненого уповноваженою особою при здійсненні нею належного їй права, пов'язаний з використанням недозволених конкретних норм у рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки¹⁷.

Підтримуючи ідею Є. Васьковського, Я. Грель визначає зловживання процесуальним правом як неприпустиме здійснення права, що звернено проти правильного, своєчасного розгляду і вирішення справи, рівноправності сторін або веде до вкрай несправедливих результатів для протилежної сторони¹⁸.

У сучасній юридичній науці вже є усталеним розгляд зловживання суб'єктивними правами як однієї з форм правопорушень. Зокрема, на думку В. Настюка:

<...> дефініцію зловживання суб'єктивним правом можливо подати через конструкцію складу правопорушення, а саме як винного діяння (дії чи бездіяльності), яке прямо чи опосередковано направлене проти добросовісного (конституційного) порядку суспільних відносин, завдає збитків і/або шкоди особистим та/або суспільним благам і правомірним інтересам осіб, виражене в конкретних формах користування правами чи свободами людини й засноване на засадах добросовісної поведінки учасників судового процесу¹⁹.

У сучасних умовах, коли відповідно до положень ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і без-

¹⁵ Див.: В Петренко, 'Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві' (н 2).

¹⁶ Е Васьковский, *Курс гражданского процесса* (Изд. Башмаковы 1915) 624 <<http://ural-education.ru/wp-content/uploads/2017/01>> дата звернення 21 Серпень 2018.

¹⁷ В Грибанов, *Осуществление и защита гражданских прав* (Изд. 2-е, стереотип. Статут 2001) 411.

¹⁸ Див.: Я Грель, 'Злоупотребление сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе' (автореф дисс канд юрид наук, Самарский государственный университет 2006) 10.

¹⁹ В Настюк, 'Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві як прояви корупційних ризиків' (2017) 1 *Право України* 45–53.

пека визнаються найвищою соціальною цінністю, кінцевою метою діяльності органів правосуддя є не забезпечення комфортних умов для своєї роботи, а здійснення ефективного судового захисту прав і свобод громадян, прав та законних інтересів юридичних осіб. Тому цілком очевидно, що внаслідок зловживання суб'єктивними процесуальними правами особами, які беруть участь у справах, шкоди зазнають передусім інтереси інших учасників відповідного судового процесу, цілі судового захисту їх порушених (обмежених) індивідуальних правових можливостей, а лише потім завдання функціонування адміністративної юстиції щодо швидкого і правильного вирішення справ.

Причому складність у тому, що в кожному конкретному випадку суд повинен визначити межу між добросовісним використанням своїх процесуальних прав і зловживанням ними, враховуючи, що недобросовісність при реалізації свого права – оціночна категорія. Суд повинен оцінювати правову ситуацію у справі, а не ставлення сторін до спору і процедури судочинства. Для належного здійснення прав процесуальний закон встановлює порядок, способи і межі їх реалізації, зводячи їх тим самим в ранг процесуальних обов'язків. Кожному процесуальному праву кореспондує обов'язок з дотримання порядку і меж його реалізації в цивільному процесі – це визнана властивість цивільного процесуального права. Вирішальним при оцінці дій особи є не те, яке право вона реалізує, а те, як ця особа його реалізує. Витоки такого підходу кореняться в суворій регламентованості процесуальної діяльності²⁰.

В. Настюк слушно зазначає:

Не буде зловживанням правом помилкове (неусвідомлене) використання тієї чи іншої процесуальної можливості (чи утримання від вчинення дій, як того вимагає закон), хоча від вказаного і можуть настати певні негативні для судочинства наслідки (наприклад, затягування судового розгляду справи внаслідок заяви (подання) позивачем клопотання про витребування у відповідача (суб'єкта владних повноважень) документів, які, на його переконання, можуть містити відомості, що мають значення для вирішення справи, однак фактично їх не містять).

Іншою ознакою зловживання процесуальним правом як підстави застосування до суб'єкта його вчинення з боку суду тих чи інших небажаних заходів є настання від такої поведінки певної шкоди для завдань судочинства (наприклад, відстрочення судового захисту порушених (обмежених) прав або свобод особи, необґрунтоване ініціювання судового процесу, що тягне за собою витрати матеріальних та інших ресурсів держави, яка забезпечує роботу судової влади або відповідача). Не можна розглядати як процесуальне правопорушення дії, вчинені всупереч меті, з якою їх уповноважено здійснювати, якщо це

²⁰ Див.: Д Луспенник, 'Ціннісний підхід' <<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pres-centr/news/412607/>> дата звернення 19 Серпень 2018.

призвело до настання певних негативних матеріальних чи правових наслідків для інших учасників адміністративного судового процесу чи судочинства загалом, зокрема, перевищення меж процесуальної правоздатності, яке має конструктивний характер, зокрема, наприклад, передбачає оперативне вирішення адміністративної справи у спосіб, коли враховуються інтереси обох сторін. Отже, зловживання суб'єктивним процесуальним правом для того, щоб бути визнаним таким, повинно мати деструктивний (шкідливий) для процесу чи його учасників характер²¹.

До останнього часу судові органи були дуже обмеженими в можливостях впливу на недобросовісну поведінку сторони, що давало змогу заінтересованій стороні різними способами затягувати розгляд справи, перешкоджати ухваленню несприятливого для себе судового рішення та здійснювати інші протиправні дії у сфері цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Законодавчо передбачений обов'язок добросовісно користуватись належними учасникам судового засідання процесуальними правами носить доволі декларативний характер.

Так, у ч. 3 ст. 27 Цивільного процесуального кодексу України (в редакції 2004 року) було передбачено, що 'особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки'²². Відповідно до ч. 3 ст. 22 Господарського процесуального кодексу України (в редакції 1991 року) при розгляді справи у господарському суді сторони зобов'язувались 'добросовісно користуватись належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи'²³.

Проте жодної подальшої конкретизації вказані норми не отримали. Зокрема, не було передбачено переліку та ознак дій, які можуть вважатися недобросовісним користуванням процесуальними правами, правил кваліфікації таких дій, порядку притягнення до відповідальності за їх вчинення, види і розміри такої відповідальності.

Н. Кучерук, наводячи у липні 2017 року дані судової практики, зазначила, що:

<...> відсутність законодавчого регулювання питання процесуальних зловживань не заважала судам використовувати вказану термінологію та застосовувати негативні наслідки за їх здійснення. Так, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень про зловживання процесуальними правами

²¹ В Настюк, 'Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві як прояви корупційних ризиків' (н 19).

²² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041618.html (дата звернення: 20.09.2018).

²³ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/uk/ua/ua021uk.pdf> (дата звернення: 20.09.2018).

йшлося в 234 рішеннях у кримінальних провадженнях, 509 – в адміністративних, 4796 – в цивільних та 19 015 – в господарських справах²⁴.

При цьому суди керувалися вимогами Вищого господарського суду України, викладеними у листі від 15 березня 2010 року № 01-08/140 “Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві”, у п. 8 якого вказано про те, що:

<...> у будь-яких випадках зловживання процесуальними правами господарським судам належить реагувати на відповідні порушення у спосіб, передбачений статтею 90 ГПК – шляхом винесення окремих ухвал, а за наявності підстав також і надіслання повідомлень органам внутрішніх справ чи прокуратури²⁵.

Заради справедливості слід зазначити, що це чи не єдиний вищий судовий орган, який так ретельно опікувався питанням саме запобігання зловживанням процесуальними правами учасниками судового процесу.

Усвідомлюючи актуальність і важливість проблеми, законодавці під час проведення конституційної судової реформи вжили заходів щодо запровадження нових інститутів з цього питання. Зокрема, 3 жовтня 2017 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 2147-VIII “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів”, згідно з яким внесено зміни до згаданих вище кодексів, і фактично їх викладено в новій редакції²⁶.

У ст. 2 кожного із названих вище кодексів принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами був закріплений як основна засада господарського, цивільного та адміністративного судочинства.

Крім того, однією з основних новацій у кожному із цих кодексів є поява окремої статті (ст. 43 ГПК України, ст. 44 ЦПК України та ст. 45 КАС України), яка передбачає неприпустимість зловживання процесуальними правами, та викладено низку уніфікованих ситуацій, які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами як діями, що суперечать завданню відповідного судочинства.

²⁴ Н Кучерук, “Процесуальні зловживання за проектом нового ГПК” *Юридична газета* (Київ, 12 Липень 2017) <<http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/procesualni-zlovzhivannya-za-proektom-novogo-gpk.html>> дата звернення 21 Вересень 2016.

²⁵ Про деякі питання запобігання зловживанню процесуальними правами у господарському судочинстві: інформаційний лист Вищого господарського суду України від 15 березня 2010 року № 01-08/140. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_140600-10 (дата звернення: 21.09.2016).

²⁶ Див.: Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172147.html (дата звернення: 21.09.2016).

Крім того, суду надано право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, якщо подання скарги, заяви, клопотання буде визнано зловживанням процесуальними правами. Разом із тим суд зобов'язано вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання учасником судового процесу його процесуальними правами суд має застосовувати до нього заходи, визначені у відповідному Кодексі. Тобто законодавець надав суддям певний інструментарій для реагування на відповідні дії.

Водночас, на нашу думку, наявні механізми запобігання зловживанню процесуальними правами ґрунтуються на оціночних поняттях, які потребують розгляду справи по суті та винесення судом рішення для встановлення факту або фактів зловживання.

Таким чином, незважаючи на визнання на законодавчому рівні принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами та часткової регламентації в законодавстві заходів відповідальності, законодавче визначення самого поняття “зловживання процесуальними правами” до сьогодні не надано. Це дає змогу суду на суб'єктивному рівні надавати на власний розсуд оцінку поведінки кожного з учасників судового процесу. Тому доцільно найближчим часом ввести до ЦПК України та ГПК України поняття “зловживання правом”.

Багато питань, насамперед щодо ситуацій, які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами як діями, що суперечать завданню відповідного судочинства, потребують невідкладного удосконалення, роз'яснення та уточнення.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Commercial Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 6 lystopada 1991 roku № 1798-XII. URL: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/uk/ua/ua021uk.pdf> (accessed: 20.09.2018) (*in Ukrainian*).
2. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 roku № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 19.08.2018) (*in Ukrainian*).
3. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy [On Amendments to the Commercial Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative

Procedure of Ukraine and Other Legislative Acts]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 3 zhovtnia 2017 roku № 2147-VIII. URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172147.html (accessed: 21.09.2016) *(in Ukrainian)*.

4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041618.html (accessed: 20.09.2018) *(in Ukrainian)*.

Cases

5. Pro deiaki pytannia zapobihannia zlovzhyvanniu protsesualnymy pravamy u hospodarskomu sudochynstvi [On Some Issues of Prevention of Abuse of Procedural Rights in Commercial Litigation]: informatsiinyi lyst Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy [Information Letter of the Supreme Economic Court of Ukraine] vid 15 bereznia 2010 roku № 01-08/140. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_140600-10 (accessed: 21.09.2016) *(in Ukrainian)*.

Bibliography

Authored books

6. Gribanov V, *Osushestvlenie i zashchita grazhdanskikh prav [Realization and Protection of Civil Rights]* (Statut 2001) 411 *(in Russian)*.
7. Vaskovskii E, *Kurs grazhdanskogo protsessa [Course of Civil Proceeding]* (Izd. Br. Bashmakovykh 1913) 624 *(in Russian)*.

Conference papers

8. Petrenko V, 'Mekhanizmy zapobihannia ta protydii zlovzhyvanniu protsesualnymy pravamy u tsyvilnomu sudochynstvi' ['Mechanisms for Prevention and Counteraction to Abuse of Procedural Rights in Civil Proceedings'] *Zlovzhyvannia tsyvilnymy protsesualnymy pravamy: shliakhy protydii: kruhlyi stil [Abuse of Civil Procedural Rights: Ways of Counteraction: round table]* (Feniks 2015) 15–20 *(in Ukrainian)*.

Thesis

9. Perekrestnaia O, 'Zakhody zapobihannia zlovzhyvanniu protsesualnymy pravamy v hospodarskomu sudochynstvi' ['Measures to Prevent Abuse of Procedural Rights in Commercial Proceedings'] (dys. kand. yuryd. nauk, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen 2014) *(in Ukrainian)*.

Thesis abstracts

10. Grel Ya, 'Zloupotreblenie storon protsessualnymi pravami v grazhdanskom i arbitrazhnom protsesse' ['Abuse of parties by procedural rights in civil and arbitration proceedings'] (avtoref. diss. kand. yuryd. nauk, Samarskii gosudarstvennyi universitet 2006) *(in Russian)*.

Dictionaries

11. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language] (Perun 2004) *(in Ukrainian)*.

Journal articles

12. Bobrovnyk O., 'Zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy v tsyvilnomu sudochynstvi' ['Abuse of Procedural Rights in Civil Proceedings'] (2008) 7 Pravo Ukrainy 27–9 (*in Ukrainian*).
13. Bychkova S ta Churpita H, 'Zlovzhyvannia tsyvilnymy protsesualnymy pravamy' ['Abuse of Civil Procedural Rights'] (2015) 2(24) Kryminalistychnyi visnyk (*in Ukrainian*).
14. Fonova O, 'Zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy uchasnykamy hospodarskoho protsesu' ['Abuse of Procedural Rights by Parties to Economic Proceeding'] (2008) 6(74) Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy 187–199 (*in Ukrainian*).
15. Muzyka-Stefanchuk O, Hubernska N ta Yamnenko T, 'Rozuminnia prav, pravomirnoi ta nepravomirnoi povedinky subiektiv finansovykh pravovidnosyn' ['Understanding of Rights, Lawful and Unlawful Behavior of Subjects of Financial Relations'] (2017) 9 Pravo Ukrainy 184–191 (*in Ukrainian*).
16. Nastiuk V, 'Zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy v administratyvnomu sudochynstvi yak proiavy koruptsiinykh ryzykiv' ['Abuse of procedural rights in Administrative Proceedings as Manifestations of Corruption Risks'] (2017) 1 Pravo Ukrainy 45–53 (*in Ukrainian*).
17. Rieznikova V, 'Vidpovidalnist u hospodarskomu protsesi za zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy ta zakhody protsesualnoho prymusu' ['Liability in the Economic Proceeding for Abuse of Procedural Rights and Measures of Procedural Coercion'] (2017) 9 Pravo Ukrainy 101–121 (*in Ukrainian*).
18. Rieznikova V, 'Zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy: hospodarsko-protsesualny aspekt problemy (pochatok)' ['Abuse of Procedural Rights: Economic-Procedural Aspect of the Problem (the Beginning)'] (2013) 3(4) Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy (*in Ukrainian*).
19. Zabrodskyi A, 'Zlovzhyvannia pravom yak zahalna tendentsiia protsesu' ['Abuse of Rights as a General Process Trend'] (2006) 5(13) Yurydychnyi radnyk 26–27 (*in Ukrainian*).

Newspaper articles

20. Smitiuh A, 'Chto takoe protsessualnye diversii' ['What is Procedural Sabotage'] *Yuridicheskaia praktika* (Kyiv, 2005) (*in Russian*).

Websites

21. Kucheruk N, 'Protsesualni zlovzhyvannia za proektom novoho HPK' ['Procedural Abuse under the Draft of New CPC'] *Yurydychna hazeta* (Kyiv, 12 Lypnia 2017) <<http://jur-gazeta.com/publications/practice/insh/procesualni-zlovzhivannya-za-proektom-novogo-gpk.html>> accessed 21 September 2018 (*in Ukrainian*).
22. Luspenyk D, 'Tsinnisnyi pidkhid' ['Valuable Approach'] <<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pres-centr/news/412607/>> accessed 19 September 2018.

Oleksandr Svirin

chief research officer, department of providing scientific and methodological framework
for prosecutor's activity outside the sphere of criminal justice,
Scientific Research Institute,
National Prosecution Academy of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

THEORETICAL ASPECTS OF APPLYING THE PRINCIPLE
OF UNACCEPTABILITY OF PROCEDURAL RIGHTS
ABUSE IN COMMERCIAL AND CIVIL LITIGATION

Abstract. Any abuse of both subjective procedural and/or substantive rights is a violation of the principle of fair exercise of these rights. Scientists admit that one of the most complicated and challenging legal problem is to determine and set the internal framework of exercising these rights.

The purpose of the article is to highlight scientific approaches, to study the theoretical aspects and practice of applying this principle, to consider the positions of lawyers and practitioners, to try to identify problems and discuss issues, and to make suggestions for their solution.

It is noted that despite the recognition on the legislative level of the principle of unacceptability of procedural rights abuse and the partial regulation of liability measures, the legislative definition of the concept of «abuse of procedural rights» has not been provided to date, that allows the court to subjectively assess the behavior of each participant in the trial. Moreover, it is stated that at the same time the court must: to determine the boundary between the fair exercise of procedural rights and their abuse in each specific case, taking into the account the unfair exercise of the right – an evaluative term; to evaluate the legal situation in the case, but not the attitude of the parties to the dispute and the legal proceedings.

The author also points out the following: for the proper exercise of rights in the procedural law, the procedure, methods, and limits of their implementation were established and thus reduced to a category of procedural duties; each procedural right corresponds to the duty to observe the order and the limits of its implementation; the decisive factor in assessing the actions of a person is not what right s/he exercise, but how s/he exercises it.

It is proposed to introduce the concept «abuse of rights» into the Civil Procedure Code of Ukraine and the Commercial Procedure Code of Ukraine. A lot of questions, especially regarding situations that, depending on the particular circumstances, the court may consider the abuse of procedural rights as actions that contradict the task of the relevant legal proceedings, need urgent improvement, clarification, and specification.

Keywords: fairness; subjective rights; abuse of procedural rights; parties to the proceeding; justice outside the criminal justice system; boundaries of liability for abuse of rights.